

Організаційно–професійні чинники гендерної толерантності педагогічних працівників

Poliakova V. I. Organizational and professional factors of teaching staff's gender tolerance / V. I. Poliakova // Problems of Modern Psychology : Collection of research papers of Kamianets-Podilskiy Ivan Ohienko National University, G.S. Kostyuk Institute of Psychology at the National Academy of Pedagogical Science of Ukraine / scientific editing by S.D. Maksymenko, L.A. Onufrieva. – Issue 37. – Kamianets-Podilskiy : Aksioma, 2017. – P. 359–372.

V. I. Poliakova. Organizational and professional factors of teaching staff's gender tolerance. The article is devoted to the results of the empirical research of teaching staff's gender tolerance and its organizational and professional factors. The results of empirical research, which found an insufficient level gender tolerance in more than two-thirds of investigated teachers, are shown. It is stated that only a third part of teachers are able to accept their own and other gender identity; they are characterized by the absence of gender prejudice on the benefits of one sex relative to the other; an ability to establish partnerships with persons of the other gender identity through active moral position.

Organizational and professional factors of gender tolerance of teaching staff are studied as follows: the subject of teaching, length of service of professional activities and type of school. It is revealed that the higher level of gender tolerance is peculiar to teachers who teach subjects of social and humanitarian cycle than those who teach subjects of natural and mathematical cycle. It is established that level of gender tolerance increases with increasing length of service of pedagogical activities. It is shown that higher level of gender tolerance is typical for teachers who work in traditional secondary schools than in schools of a new type.

It is noted advisability of differentiated programs of development of gender tolerance of teachers, taking into account discovered trends.

Key words: gender, tolerance, intolerance, gender tolerance, teaching staff, gender equality, gender approach.

В. І. Полякова. Організаційно–професійні чинники гендерної толерантності педагогічних працівників. Статтю присвячено висвітленню результатів емпіричного дослідження гендерної толерантності педагогічних працівників та її організаційно–професійних чинників. Наведено результати емпіричного дослідження, за якими виявлено недостат-

ній рівень гендерної толерантності у понад двох третин досліджуваних вчителів. Констатовано, що лише третина педагогів здатна повною мірою прийняти власну та іншу гендерну ідентичність; характеризується відсутністю гендерної упередженості щодо переваг однієї статі по відношенню до іншої; вмінням установити партнерські стосунки з особами іншої гендерної ідентичності на основі активної моральної позиції.

Досліджено організаційно-професійні чинники гендерної толерантності педагогічних працівників: предмет викладання, стаж професійної діяльності та тип навчального закладу. Виявлено, що вищий рівень гендерної толерантності властивий вчителям, які викладають предмети суспільно-гуманітарного циклу, ніж тих, хто викладає предмети природничо-математичного циклу. Установлено, що зі стажем педагогічної діяльності рівень гендерної толерантності зростає. Показано, що вищим рівнем гендерної толерантності характеризуються педагогічні працівники, які працюють у традиційних загальноосвітніх закладах, ніж у ліцєях і гімназіях.

Відзначено доцільність розроблення диференційованих програм розвитку гендерної толерантності вчителів із урахуванням виявлених тенденцій.

Ключові слова: гендер, толерантність, інтолерантність, гендерна толерантність, педагогічні працівники, гендерна рівність, гендерний підхід.

В. И. Полякова. Организационно-профессиональные факторы гендерной толерантности педагогических работников. Стаття посвящена представлению результатов эмпирического исследования гендерной толерантности педагогов и ее организационно-профессиональных факторов. Приведены результаты эмпирического исследования, по которым выявлен недостаточный уровень гендерной толерантности у более двух третей испытуемых учителей. Констатировано, что только треть педагогов способна в полной мере принять собственную и иную гендерную идентичность; характеризуется отсутствием гендерных предубеждений о преимуществах одного пола по отношению к другому; умением установить партнёрские отношения с лицами иной гендерной идентичности на основе активной нравственной позиции.

Исследованы организационно-профессиональные факторы гендерной толерантности педагогов: предмет преподавания, стаж профессиональной деятельности и тип учебного заведения. Вывявлено, что более высокий уровень гендерной толерантности свойственен учителям, которые преподают предметы общественно-гуманитарного цикла, нежели тем, кто преподает предметы естественно-математического цикла. Установлено, что с большим стажем педагогической деятельности уровень гендерной толерантности возрастает. Показано, что более высоким уровнем гендерной толерантности характеризуются педагогические работники, работающие в традиционных общеобразовательных учреждениях, чем в лицєях и гимназиях.

Отмечена целесообразность разработки дифференцированных программ развития гендерной толерантности учителей с учетом выявленных тенденций.

Ключевые слова: гендер, толерантность, интолерантность, гендерная толерантность, педагогические работники, гендерное равенство, гендерный подход.

Постановка проблеми. У складних умовах сьогодення, коли зростає кількість і глибина стресогених факторів, роль такої якості, як толерантність набуває для вчителя особливої ваги. Фактично толерантність стає метою і засобом професійної діяльності педагогічного працівника (О. Кікінежді, Ю. Поваренков та ін.). Водночас, як свідчить освітня практика, доволі часто йдеться про прояви нерівності та інтолерантності у міжособистісних стосунках суб'єктів освітнього процесу загалом і в гендерному контексті зокрема (О. Бондарчук, Т. Говорун, О. Нежинська та ін.). Особливо негативну роль відіграють прояви гендерної інтолерантності в діяльності педагогічних працівників, які покликані сприяти навчанню, вихованню та розвитку особистості прийдешніх поколінь, вільних від гендерних упереджень; створювати умови для самореалізації особистості кожного учня відповідно до його запитів, потреб, уподобань незалежно від обмежень, які накладають традиційні гендерні стереотипи на вибір сфер активності людини відповідно до її статі.

Так, виокремлюють такі стереотипні тенденції взаємодії педагогів з дітьми: 1) різне пояснення успіху і неуспіху дітей залежно від статі, зокрема, неуспіх хлопчиків пояснюється, як правило, через недостатні зусилля по конкретному предмету, а дівчаток – через відсутність здібностей; такий підхід може сприяти більшому розвитку мотивації досягнення, насамперед, у хлопчиків, ніж у дівчаток; 2) першочергова реакція педагогів на запитання хлопчиків, надання більше часу хлопчикам на відповідь з місця; взагалі, хлопчикам приділяється більше уваги (як позитивної, так і негативної), порівняно з дівчатками на всіх ланках освіти; 3) орієнтація дівчаток на міжособистісні стосунки з іншими людьми, через що у них формується чутливість до очікувань інших людей, зокрема, педагогів, а звідси, моделі поведінки, зорієнтованої на слухняність, відповідність соціальним вимогам; 4) схвалення у хлопчиків ініціативи й активності, через що в них виробляється модель поведінки, зорієнтована на демонстрацію досягнень; якщо заняття в класі хлопчику нецікаві через їхню легкість чи трудність, він починає відволікатися, порушувати дисципліну частіше, ніж дівчатка [14].

Ці тенденції можна пояснити на основі теорії каузальної атрибуції, відповідно до якої успіх або невдача в якій-небудь діяльності трактуються по-різному, залежно від того, чи є вони несподіваними або, навпроти, очікуваними, ймовірними. Очікуваній поведінці звичайно приписуються так звані стабільні причини, а несподіваній – нестабільні. Тому, відповідно до традиційних статево-рольових стереотипів, гарне виконання завдання, високий результат у чому-небудь, досягнутому хлопчиком або чоловіком, найчастіше пояснюється його здібностями (приклад стабільної причини), а такий самий результат, досягнутий дівчинкою або жінкою, пояснюється її зусиллями, випадковою удачею або іншими нестабільними причинами. У результаті одні прояви особистості, що відповідають стереотипам, підсилюються, інші – послаблюються [7].

Це актуалізує проблему пошуку чинників гендерної толерантності педагогів та їх врахування у процесі професійно-особистісного розвитку, що сприятиме усвідомленню та переосмисленню психологічних проблем професійної діяльності, що мають гендерну природу, вибору адекватних способів та стратегій їх розв'язання, організації толерантної взаємодії з усіма суб'єктами освітнього процесу на засадах гендерної рівності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Варто зазначити, що різні аспекти зазначеної проблеми вже були предметом дослідження науковців. Зокрема, вивчалися психолого-педагогічні аспекти процесу гендерної соціалізації особистості загалом (С. Бем, П. Горностай, І. Кльоцина, Т. Титаренко та ін.) і в освітній галузі зокрема (О. Бондарчук, О. Ключко, Л. Карамушка, С. Максименко, О. Нежинська та ін.). Гендерна толерантність як інтегральна характеристика особистості розглядалася рядом науковців (Г. Бардієр, Г. Вержибок, М. Мацковський, Л. Шустова та ін.), але в основному увагу дослідників було зосереджено на її розвитку у дітей і молоді. З іншого боку, досліджено види, компоненти, рівні толерантності особистості загалом (Г. Бардієр, Д. Леонт'єв, Г. Солдатова, К. Уейн та ін.) і педагогічних працівників закладів середньої та вищої освіти зокрема (Н. Карабущенко, Є. Назарова, А. Скок та ін.). Крім того, вивчено дотичні до проблеми гендерної толерантності / інтолерантності педагогічних працівників питання, насамперед, у контексті гендерних стереотипів та упереджень керівних і педагогічних кадрів системи освіти (О. Бондарчук, Т. Говорун, О. Кікінежді, Л. Карамушка, О. Нежинська та ін.). У річищі педагогічної науки поставлено питання про розвиток толерантності у педагогів

загалом (М. Андреев, Г. Маслова та ін.) і гендерної толерантності зокрема (Т. В. Мотуз та ін.).

Водночас, психологічний аспект гендерної толерантності педагогічних працівників та її організаційно-професійних чинників попри всю актуальність, не виступали предметом спеціального дослідження. Це й визначило *мету статті* – дослідити психологічні особливості гендерної толерантності педагогічних працівників у контексті її організаційно-професійних чинників.

Виклад основного матеріалу. *Толерантність* можна визначити як інтегральну особистісну якість, яка визначає активну життєву позицію особистості щодо визнання відмінних від власних інтересів, цінностей, поглядів, звичаїв іншого, які не розходяться з мораллю, прийняття цінності різноманітності, відкритість по відношенню до відмінного від власного досвіду, готовність до діалогу та розширення на цій основі власного досвіду. Види толерантності (міжпоколінна, гендерна, міжетнічна, міжконфесійна, професійна, соціально-економічна, політична) пов'язані з тими соціально-психологічними явищами, на які вона поширюється [2].

Тому, розкриваючи сутність поняття «*гендерна толерантність*», доцільним вважається стислий аналіз поняття «гендеру» як соціально-психологічного феномену конструювання статі засобами соціальної практики, яка зумовлює становище і роль жінки чи чоловіка в суспільстві та його інституціях [3]. Сучасний підхід до розуміння гендеру базується на ідеях гендерної рівності та пов'язаний з утвердженням рівних прав і можливостей людини, умов її самореалізації незалежно від її статевої приналежності [14]. Саме у річищі такого підходу йдеться про *гендерну толерантність* як соціально-психологічну характеристику людини, що дозволяє їй бути ефективною в ситуаціях міжособистісної взаємодії, виявляючи повагу до прав та індивідуальності кожної особистості незалежно від її статі [2].

Гендерна толерантність особистості є показником її гендерної компетентності, яка передбачає наявність у людини: 1) знань про існуючі ситуації гендерної нерівності, фактори та умови, що їх визначають; 2) вміння помічати та адекватно оцінювати ситуації гендерної нерівності в різних сферах життєдіяльності; 3) здатність не виявляти в своїй поведінці гендерно-дискримінаційних практик; 4) здатність конструктивно розв'язувати свої гендерні проблеми та конфлікти в разі їх виникнення [12].

Отже, гендерну толерантність педагогічних працівників можна тлумачити як таку особистісну характеристику, яка до-

звояє помічати ситуації гендерної нерівності в освітньому процесі, протистояти дискримінаційним у гендерному контексті впливам, не створювати власною поведінкою ситуацій гендерної нерівності. Гендерна толерантність передбачає активну моральну позицію педагога як суб'єкта, який здійснює свідомий вибір щодо особливостей взаємодії з учнями різної статі на засадах гендерної рівності. Напроти, в разі наявності гендерних упереджень, тобто соціальних установок з негативним та викривленим змістом по відношенню до осіб іншої статі, йдеться про гендерну нерівність у взаємодії і, відповідно, про гендерну інтолерантність.

В емпіричному дослідженні гендерної толерантності педагогічних працівників та її організаційно-професійних чинників взяли участь 500 учителів загальноосвітніх навчальних закладів (далі – ЗНЗ) із різних регіонів України, які були розподілені на групи за: 1) *статтю* (21.6% чоловіків і 78.4% жінок); 2) предметом викладання (55.2% суспільно-гуманітарного і 44.8% природничо-математичного циклу); 3) *стажем* педагогічної діяльності (8.8% – до 5 років; 17.2% – 5-9 років; 23.2% – 10-20 років; 50.8% – понад 20 років); 4) *типом навчального закладу* (52.4% ЗНЗ традиційного типу; 47.6% ЗНЗ нового типу).

Гендерна толерантність вчителів визначалась за шкалою «Гендерна толерантність» методики ВІКТИ (автор – Г. Бардієр [2]) та авторською модифікацією (з урахуванням гендерної специфіки) методики самооцінки толерантності вчителів [10]. Для уточнення одержаних результатів використовувалася методика Т. Говорун, О. Кікінежді «Гендерні стереотипи в педагогічній діяльності» [6]. Організаційно-професійні чинники гендерної толерантності вивчалися за аналізом документації та опитуванням досліджуваних. Обробка даних здійснювалася за допомогою комп'ютерного пакету SPSS (версія 20.0).

За одержаними результатами констатовано недостатній рівень гендерної толерантності у понад половини досліджуваних педагогів (табл. 1).

Таблиця 1

Розподіл педагогічних працівників за рівнями гендерної толерантності

Рівні гендерної толерантності	Кількість досліджуваних у %
низький	2,6
нижче за середній	25,4
середній	39,2
вище за середній	28,9
високий	3,9

Як випливає з табл. 1, лише третина досліджуваних педагогів мають вище за середній і високий рівні гендерної толерантності (28,9% і 3,9% відповідно). 39,2% учителів характеризуються середнім її рівнем, а близько чверті досліджуваних – нижче за середній і низьким рівнями (25,4% і 2,6% відповідно).

Такі педагоги схильні до гендерних упереджень і, певною мірою, гендерно-дискримінаційних практик у професійній діяльності, про що, зокрема, свідчать дані, одержані за методикою Т. Говорун, О. Кікінежді. Переважна більшість із педагогів, що характеризується низьким і нижче за середній рівнями гендерної толерантності впевнені, що дівчат передусім треба готувати до ролі матері та господині, а хлопців до тих професій, які б давали змогу матеріально забезпечити сім'ю; що чоловіки є кращими лідерами, керівниками, ніж жінки; а потенціал і досягнення дитини у навчанні, виборі улюблених занять, у громадській роботі, профорієнтаційній сфері, культурному розвитку багато в чому визначаються її статевою належністю.

Про обернений характер зв'язку між гендерною толерантністю та наявністю у вчителів традиційних гендерних стереотипів свідчать й результати дисперсійного аналізу (рис. 1).

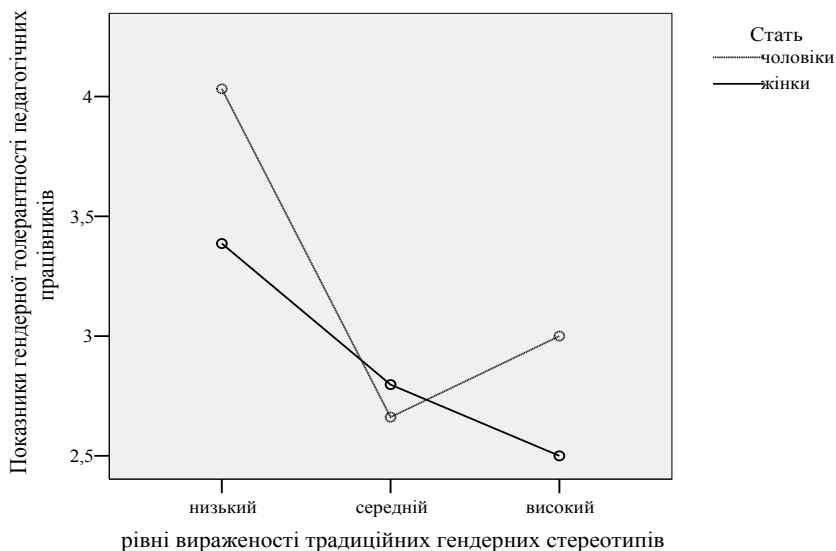

Рис. 1. Гендерна толерантність педагогічних працівників залежно від вираженості в них традиційних гендерних стереотипів

Як видно з рис. 1, найвищі показники гендерної толерантності виявлені у вчителів з низьким рівнем вираженості традиційних гендерних стереотипів ($p < 0.01$).

На наступному етапі емпіричного дослідження виявлено особливості гендерної толерантності педагогічних працівників залежно від організаційно-професійних чинників (специфіки навчальних предметів (дисциплін); стажу професійної діяльності; типу навчального закладу тощо).

За результатами дисперсійного аналізу констатовано відмінності у рівнях гендерної толерантності залежно від специфіки навчальних предметів (рис. 2).

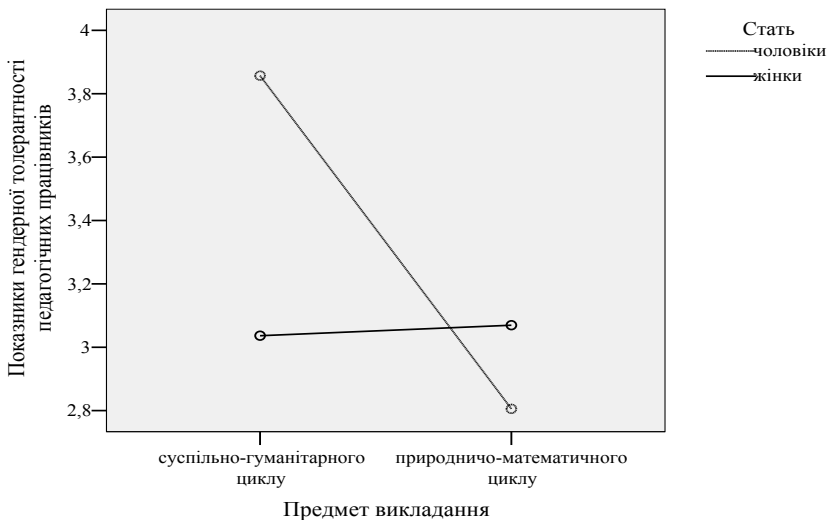

Рис. 2. Гендерна толерантність педагогічних працівників залежно від специфіки навчальних предметів.

З рис. 2 випливає, що педагогічні працівники, які викладають предмети суспільно-гуманітарного циклу, мають вищий рівень гендерної толерантності, ніж ті, які викладають предмети природничо-математичного циклу, особливо чоловіки ($p < 0.01$).

Одним із можливих пояснень одержаних результатів, на наш погляд, може бути специфіка обраної спеціальності, адже за даними інших досліджень, особи, фах яких дотичний до предметів природничо-математичного циклу (спеціалісти з комп'ютерних технологій, інженери та ін.) часто характеризуються недостатнім рівнем розвитку комунікативних здібностей, емпатії, авто-

психологічної компетентності, що й може негативно позначитися на їх толерантності загалом і гендерній толерантності зокрема [15 та ін.]. Хоча примітно, що зі збільшенням терміну роботи в школі показники гендерної толерантності вчителів природничо-математичного циклу зростають.

За результатами дисперсійного аналізу виявлено особливості гендерної толерантності вчителів залежно від стажу педагогічної діяльності (рис. 3).

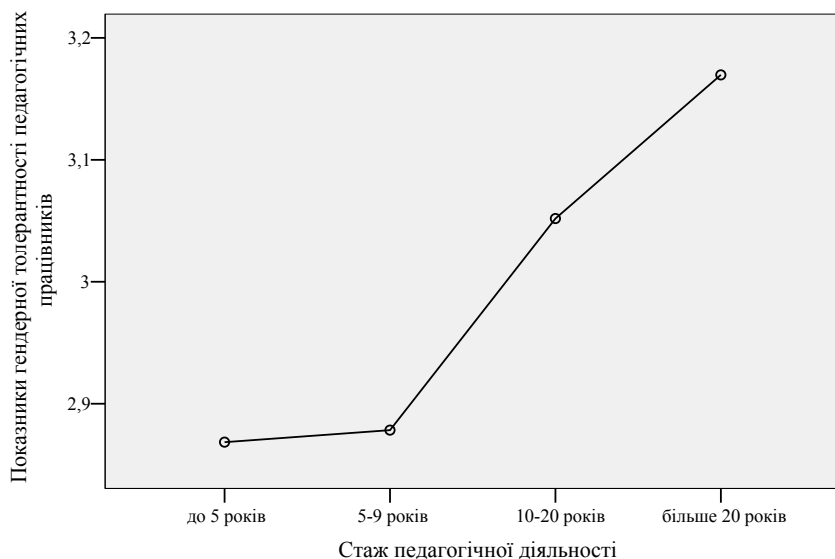

Рис. 3. Гендерна толерантність педагогічних працівників залежно від стажу педагогічної діяльності

Установлено, що загалом зі збільшенням стажу педагогам властивий вищий рівень гендерної толерантності ($p < 0.01$). Як свідчить детальний аналіз даних, така тенденція зберігається насамперед за рахунок зростання гендерної толерантності вчителів природничо-математичного циклу з великим стажем роботи. Натомість у вчителів суспільно-гуманітарних дисциплін рівень гендерної толерантності залишається доволі високим незалежно від терміну їх педагогічної діяльності.

Крім того, визначено статистично значущі відмінності у показниках гендерної толерантності вчителів залежно від типу закладу, в якому вони працюють (рис. 4).

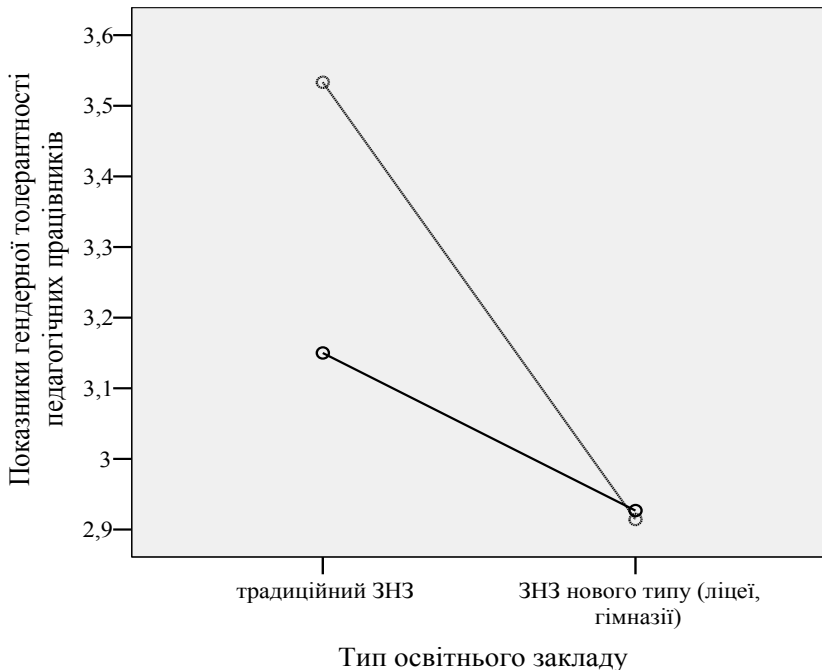

Рис. 4. Гендерна толерантність педагогічних працівників залежно від типу навчального закладу

З рис. 4 випливає, що вищий рівень гендерної толерантності властивий педагогічним працівникам, які працюють у традиційних ЗНЗ, ніж у ліцеех і гімназіях. Можливо, обсяг і ритм освітньої діяльності в закладах нового типу зумовлює більш напружений характер стосунків учасників освітнього процесу, що може негативно позначитися на їх толерантності. Хоча це припущення потребує спеціальної перевірки.

Висновки. За результатами емпіричного дослідження виявлено недостатній рівень гендерної толерантності у двох третин досліджуваних вчителів. Лише третина педагогів здатна повною мірою прийняти власну та іншу гендерну ідентичність; характеризується відсутністю гендерної упередженості щодо переваг однієї статі по відношенню до іншої, вмінням установити партнерські стосунки з особами іншої гендерної ідентичності на основі активної моральної позиції.

Визначено організаційно-професійні чинники гендерної толерантності педагогічних працівників: предмет викладання,

стаж професійної діяльності та тип навчального закладу. Це зумовлює доцільність розроблення диференційованих програм розвитку гендерної толерантності вчителів з урахуванням виявлених тенденцій.

Перспективою подальших досліджень даної проблеми є емпіричне дослідження окремих складових та інших чинників гендерної толерантності педагогічних працівників. Актуальним є вивчення психологічних умов розвитку гендерної толерантності педагогічних працівників, який можна забезпечити в системі післядипломної педагогічної освіти, розроблення й апробація відповідних програм і, як наслідок, встановлення психологічної готовності викладачів закладів післядипломної освіти до такої діяльності.

Список використаних джерел

1. Андреев М. В. Формування толерантності вчителя загальноосвітньої школи : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / М. В. Андреев. – Харків, 2009. – 23 с.
2. Бардиер Г. Л. Социальная психология толерантности : дис. ... доктора психол. наук : спец. : 19.00.05 / Г. Л. Бардиер; С.-Петербур. гос. ун-т. – Санкт-Петербург, 2007. – 457 с.
3. Бем С. Линзы гендера: Трансформация взглядов на проблему неравенства полов / С. Бем. – М. : РОССПЭН, 2004. – 336 с.
4. Бондарчук О. І. Соціально-психологічні основи особистісного розвитку керівників загальноосвітніх навчальних закладів у професійній діяльності : монографія / О. І. Бондарчук. – К. : Наук. світ, 2008. – 318 с.
5. Гендерный подход в социальном познании и образовании: монография / О. И. Ключко. – М.-Берлін : Директ-медиа, 2015. – 301 с.
6. Говорун Т. В. Гендерна психологія : навч. посібник / Т. В. Говорун, О.М. Кікінежді. – К. : Академія, 2004. – 308 с.
7. Горностай П. П. Гендерна соціалізація та становлення гендерної ідентичності / Основи теорії гендеру : навч. посіб. – К. : К.І.С., 2004. – С. 132–156.
8. Леонтьев Д. А. К операционализации понятия «толерантность» / Д. А. Леонтьев // Вопросы психологии. – 2009. – №5. – С. 3–16.
9. Маслова Г. Г. Воспитание толерантности как фактор развития личности дис. ... канд. пед. наук ; спец. : 13.00.01 – Общая

- педагогіка, історія педагогіки и образования / Г. Г. Маслова. – Псков, 2006. – 234 с.
10. Методики и критерии оценки толерантности учителей, класса и родителей // Справочник классного руководителя 2010 – № 9. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.resobr.ru/article/5340-metodiki-i-kriterii-otsenki-tolerantnosti-uchiteley-klassa-i-roditeley>.
 11. Мотуз Т. В. Гендерна толерантність: соціально-педагогічний аспект / Т. В. Мотуз // Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології, 2015, № 8 (52). – С 316–372.
 12. Нежинська О. О. Психологічні умови формування гендерної компетентності керівників загальноосвітніх навчальних закладів: автореф. ... канд. психол. наук; спец. : 19.00.07 – пед. та вікова психологія / О. О. Нежинська; Університет менеджменту освіти НАПН України, 2011. – 21 с.
 13. Поваренков Ю. П. Психологическое содержание профессиональной толерантности учителя / Ю. П. Поваренков // Вестник ТГПУ. – 2005. – Вып. 1(45). – Серия: Психология. – С. 66–70.
 14. Практикум по гендерной психологии / ред. И.С. Клецина. – СПб. : Питер, 2003. – 480 с.
 15. Проскурка Н. М. Особливості особистісного компоненту автопсихологічної компетентності майбутніх фахівців з інформаційних технологій / Н. М. Проскурка // Вісник Чернігівського пед. ун-ту. Серія «Психологічні науки», 2014. – №121. – Т. II. – С. 124–128.
 16. Синдром «професійного вигорання» та професійна кар'єра працівників освітніх організацій: гендерні аспекти: навч. посібник для студ. вищ. навч. закл. та слухачів ін-тів післядипл. освіти / За наук. ред. С. Д. Максименка, Л. М. Карамушки, Т. В. Зайчикової. – К. : Міленіум, 2004. – С. 66–79; 92–99.
 17. Солдатова Г. Практическая психология толерантности, или как сделать так, чтобы зазвучали лучшие струны человеческой души? // Век толерантности: науч.-публ. вестник. – Вып. 6. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www/tolerance.ru/p-mag-last.shtml>. – Назва з екрану.
 18. Титаренко Т. М. Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності / Т. М. Титаренко. – К. : Либідь, 2003. – 376 с.
 19. Уэйн К. Образование и толерантность / К. Уэйн // Высшее образование в Европе. – 1997. – Т. XXI, №2. – С. 14–28.

Spysok vykorystanyh dzherel

1. Andrijejev M. V. Formuvannja tolerantnosti vchytelja zagal'noosvitn'oi' shkoly : avtoref. dys. ... kand. ped. nauk : spec. 13.00.04 «Teorija i metodyka profesijnoi' osvity» / M. V. Andrijejev. – Harkiv, 2009. – 23 s.
2. Bardyer G. L. Socyal'naja psihologija tolerantnosti : dys. ... doktora psihol. nauk : spec. : 19.00.05 / G. L. Bardyer; S.-Peterb. gos. un-t. – Sankt-Peterburg, 2007. – 457 s.
3. Bem S. Lynzy gendera: Transformacija vzgljadov na problemu neravenstva polov / S. Bem. – M. : ROSSPEN, 2004. – 336 s.
4. Bondarchuk O. I. Social'no-psihologichni osnovy osobystisnogo rozvytku kerivnykiv zagal'noosvitnih navchal'nyh zakladiv u profesijnij dijalnosti : monografija / O. I. Bondarchuk. – K. : Nauk. svit, 2008. – 318 s.
5. Gendernyj podhod v socyal'nom poznanny y obrazovanny: monografija / O. Y. Kljuchko. – M.-Berlin : Dyrekt-medya, 2015. – 301 s.
6. Govorun T. V. Genderna psihologija : navch. posibnyk / T. V. Govorun, O.M. Kikinezhd. — K. : Akademija, 2004. — 308 s.
7. Gornostaj P. P. Genderna socializacija ta stanovlennja gendernoi' identychnosti / Osnovy teorii' genderu : navch. posib. – K. : K.I.S., 2004. – S. 132–156.
8. Leont'ev D. A. K operacyonalyzacyi ponjatyja «tolerantnost'» / D. A. Leont'ev // Voprosy psihologyy. – 2009. – №5. – S. 3–16.
9. Maslova G. G. Vospytanye tolerantnosti kak faktor razvytyja lychnosti dys....kand. ped nauk ; spec. : 13.00.01 – Obshhaja pedagogyka, ystoryja pedagogyky y obrazovanyja / G. G. Maslova. – Pskov, 2006. – 234 s.
10. Metodyky y krytery y ocenky tolerantnosti uchitelej, klassa y rodytelej // Spravochnyk klassnogo rukovodytelja 2010 – № 9. [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <https://www.resobr.ru/article/5340-metodiki-i-kriterii-otsenki-tolerantnosti-uchiteley-klassa-i-roditeley>.
11. Motuz T. V. Genderna tolerantnist': social'no-pedagogichnyj aspekt / T. V. Motuz // Pedagogichni nauky: teorija, istorija, innovacijni tehnologii', 2015, № 8 (52). – S 316–372.
12. Nezhyns'ka O. O. Psihologichni umovy formuvannja gendernoi' kompetentnosti kerivnykiv zagal'noosvitnih navchal'nyh zakladiv: avtoref. ...kand.. psihol. nauk; spec. : 19.00.07 – ped. ta vikova psihologija / O. O. Nezhyns'ka; Universytet menedzhmentu osvity NAPN Ukrai'ny, 2011. – 21 c.

13. Povarenkov Ju. P. Psychologischeskoje sodержanye professyonal'noj tolerantnosti uchytelja / Ju. P. Povarenkov // Vestnyk TGPU. – 2005. – Vyp. 1(45). – Seryja: Psychologyja. – S. 66–70.
14. Praktikum po g'endernoj psichologyy / red. Y.S. Klecyna. – SPb. : Pyter, 2003. – 480 s.
15. Proskurka N. M. Osoblyvosti osobystisnoho komponentu avtopsykholohichnoi kompetentnosti maibutnikh fakhivtsiv z informatsiinykh tekhnolohii / N. M. Proskurka // Visnyk Chernihivskoho ped. un-tu. Seriiia «Psykhologichni nauky», 2014. – №121. – T. II. – S. 124–128.
16. Syndrom «profesijnogo vygorannja» ta profesijna kar'jera pracivnykiv osvithnih organizacij: genderni aspekty: navch. posibnyk dlja stud. vyshh. navch. zakl. ta sluhachiv in-tiv pisljadypl. osvity / Za nauk. red. S. D. Maksymenka, L. M. Karamushky, T. V. Zajchykovi'. –K. : Milenium, 2004. – S. 66–79; 92–99.
17. Soldatova G. Praktycheskaja psichologyja tolerantnosti, yly kak sdelat' tak, chtoby zazvuchaly luchshye struny chelovecheskoj dushy? // Vek tolerantnosti: nauch.-publ. vestnyk. – Vyp. 6. [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www/tolerance.ru/p-mag-last.shtml>. – Nazva z ekranu
18. Tytarenko T. M. Zhyttjevyj svit osobystosti: u mezhah i za mezhamy budennosti / T. M. Tytarenko. – K. : Lybid', 2003. – 376 s.
19. Uejn K. Obrazovanye y tolerantnost' / K. Uejn // Vysshee obrazovanye v Evrope. – 1997. – T. HHI, №2. – S. 14–28.

Received February 21, 2017

Revised March 22, 2017

Accepted April 24, 2017